

ӘОЖ 930

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВТЫҢ « ҚАЗАҚ » ГАЗЕТІНДЕГІ БЕЙНЕСІ

Төлегенов Бақытжан Жанболатұлы

tlegenov_bzh@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: т. ғ. к., доцент Кушенова Ғ.И.

Еліміз егемендік алып, тәуелсіз мемлекет құрғанымызда ел қамын ойлап, сол жолда өздерінің саналы ғұмырын құрбан еткен азаматтардың шынайы ғұмырларын тереңдей зерттеу тек тарихшы ғалымдар ғана емес басқада ғылым саласындағы ғалымдарымыздың атқарған еңбектері жетерлік. Айтар болсақ филология, журналистика тағыда басқа салалардағы зерттеушілердің еңбектерінен де көреміз. Сондай зерттелу үстінде жылдан жылға тың деректермен мәліметтер қатарынан шетелдік, отандық архив мұрағаттарынан табылып жатқан деректерде Алаш зиялылары қызметінің алатын орны ерекше.

Солардың ішінде әліде тың деректерді қажет ететін және қолда бар деректерді деректанулық талдаудан өткізетін Алаш өкіметінің басшысы Ә.Бөкейханов туралы ғылыми зерттеулер молынан керек етеді. Бұл мәселе ұлт көсемі Ә.Бөкейханов туралы ғылыми зерттеулер қаралмай жатыр деген ойымыз емес табылған деректерді дұрыс өз орнына пайдаланып нақтырақ жетілдіру әлі де болса азырақ. Жалпы тақырыбымызда аталғандай ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде басылып тұрған сол кезеңдегі мерзімді басылымдардың бірі «Қазақ» газеті бізге Ә.Бөкейхановтың қызметі туралы нақты мәліметтер беретіні анық. Олай дейтініміз «Қазақ» газеті Ә.Бөкейхановтың тікелей араласуымен өмірге келгені баршамызға белгілі. Негізінен келгенде Ә.Бөкейхановтың қызметі туралы зерттеулер жүргізгенде әртүрлі

басылымдағы ұлт көсемінің мақалаларына көңіл бөлсек зерттеуіміздің оңтайлы шығатыны анық [1,28].

Зерттушілердің пайымдауынша Ә.Бөкейхановтың мыңға жуық мақала мен очерктен және тағы да басқа туындылардан тұратын ғылыми публицистикалар 1917 жылғы Ақпан төңкерісіне дейін және одан кейінгі 1927 жылға дейін 50 ден астам қазақ және орыс газет – журналдарында, төңкеріске дейін ғана 30 ға жуық қазақ – орыс басылымдарында жарық көрген. Ә.Бөкейхановтың қаламынан туып, түрлі мерзімді басылымдарда жарық көрген туындыларының географиясы да қазіргі кең байтақ Еуразия кеңістігін қамтиді. Оның ең алғашқы бір топ мақаласы 1889 жылы Дала генерал губернаторының ресми үнқағазы ретінде Омбыда шығып тұрған «Особые прибавления къ «Акмолинскимъ областнымъ ведомостямъ» газетінің қазақша қосымшасы «Дала уәлаятының газетінен» көрінсе, көп ұзамай оның түрлі бүркеншік есімі көрсетілген туындыларын 1917 жылғы Ақпан төңкерісі мен Қазан бүлігіне дейінгі бір Омбының ғана «Степной край», «Степной пионер», «Омичъ» «Иртыш», «Голосъ степей», «Семейдің «Семейпалатинские областные ведомости», «Семипалатинские листокъ», Ташкенттің «Туркестанские ведомости», Орынбордың «Қазақ» газеті мен қазақтың тұңғыш «Айқап» журналынан С.Петербургдың «Речь», «Сынъ отечества», «Наша жизнь», «Слово», «Восточное обозрение», Ресей мұсылмандарының «Въ мире мусульманства», «Мусульманская газета» басылымдарынан және тағыда басқа журналдар беттерінде жарық көрген [2,47].

Ә.Бөкейхановтың басылымдарда басылған мақалаларында өз аты тікелей бермей бүркеншік есімдермен берілгендігін атап өтілгенді. Ол зерттеуші ғалымдар зерттеулерінде мынадай есімдер Ә.Бөкейхановтың бүркеншік есімдермен мақала бергенін байқаймыз. «Қыр ұғлы», «Қыр баласы», «Ғали хан», «Әлихан», «Ғ.Б», «Ә.Б», «Арыс ұлы», «Түрік баласы», «Қалмақбай» бұл аталған есімдер қазақша басылған мақалаларда кездесе орыс басылымдарында бұдан асып түсетіндігін мерзімді басылымдардан байқауға болады [3,84].

Тарихшы ғалым М.Қойгелдиевтің айтуынша «Қазақ» газетінің материалдары екі тұрғыдан құнды деп мәлімдеді. Біріншіден газет материалдары ХХ ғасырдың алғашқы жиырма жылдығындағы қазақ қоғамындағы болып өткен түрлі қоғамдық үрдістерді зерттеп тану үшін аса бағалы деректер көзі болып табылады. Екіншіден, ғасыр басындағы ұлт азаттық қозғалыстың қалыптасып, даму арнасында өмірге келген бұл басылым, ең алдымен, бостандық үшін күрес идеологиясының қалыптасуына қызмет етті деп көрсетеді. Тарихшы ғалым М.Қойгелдиевтің түйіндеуінше отарлық езгі мен феодалдық мешеулікке қарсы ұлт зиялылары жүргізген азапты күрестің негізгі идеялық бағыттары мен кезеңдерін «Қазақ» материалдарынсыз мейлінше тура түсіну, әрине, мүмкін емес деген қорытындымен айғақтаған еді «Алаш қозғалысы» еңбегінде. Бұл жерде байқағанымыздай Алаш өкіметіне «Қазақ» газетінің тікелей қызмет еткенін еш даусыз байқаймыз яғни Алаш өкіметінің басшысы Ә.Бөкейхановтың негізгі көзқарастары «Қазақ» газетінде еркін жазылғанына еш күмән келтіре алмаймыз. Аталған «Қазақ» газеті тәуелсіз газет екендігіне көз жеткізуге әбден болады [4,56].

Ғалым тарихшы М.Қойгелдиевтің мұрағат деректерінен алған материалдары бойынша Орынбор губернаторының 1913 жылы 5 қаңтардағы жоғары баспасөз басқармасына берілген бұйрығында Торғай облысы, Қызылшеңгел болысы, 8 - ауылдың қазағы М.А.Оразаевқа және Торғай уезі, Тосын болысы, 5 – ауылдың қазағы А.Байтұрсыновқа Орынбор қаласында қазақ тілінде аптасына бір рет шығатын «Қазақ» газетін төмендегі бағдарламамен шығарып тұруға рұқсат берілгендігі жазылған: Үкімет тарапынан бұйрық – жарлықтар, ішкі және сыртқы хабарлар, қазақтың тарихы мен тұрмыс жайы, этика, тарих, этнография және мәдениет мәселелер, экономика, сауда, кәсіп, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, халық ағарту, мектеп медресе, тіл және әдебиет мәселелері, тазалық, денсаулық және малдәрігерлік жайы, фельетондар, корреспонденциялармен жеделхаттар, жергілікті хроника, суреттер, почталар (хаттар) және құлақтандырулар [5,181].

Жалпы аталған «Қазақ» газетінде отаршылдық езгіге қарсы күрес жүргізудің әр түрлі жолдарымен жүріп ұлт зиялыларының жан жақты білім иелері екенін байқаймыз. Мәселен Ә.Бөкейхановтың қазақ қоғамының нағыз реформаторы екенін «Қазақ» газетінің 1913 жылы басылған «Қазақтың тарихы» мақаласында орыстың атты ғаскері казак атанғандықтан біздің қазақ өзінің атынан айырылып, қырғыз атанып жүрмекші емес. Қазақтың жер мәселесіне байланысты «Қазақ» деген мақаласынан да «1913 жылы орыс қол астындағы қазақ саны 5 миллион 64 мың болады. Қазақ хәм қырғыз Шыңғысхан заманынан бері жеті жүз жыл шамасында 9 облыс жерінде жүріп тұрды. Ә.Бөкейхановтың аталған мақаладағы алынған адам есебі 1910 жылы жарық көрген «Формы национального движения в современных государствах» СПб кітабындағы мәліметтер бойынша жарияланған болатын. Сонда байқағанымыз біріншіден қазақтың өз ата - бабасынан қалған жерінде шұрайлы жерлердің өз пайдасына іске аспай отаршылдыққа кеткенін меңзесе, екіншіден қазақ хәм қырғыз деген атуларға жеке тоқталып өткен. Газетіміздің үздіксіз шығуына байланысты сонымен қоса «қазақ» газетін қаржыландыру мәселесі алдыңғы орында тұрғандықтан Ә.Бөкейханов бұл мәселеде тікелей өзі араласқанын аңғаруға болады. «Қазақ» газетіндегі 1913 жылғы № 41 санындағы «Ұры тию» мақаласында. «Үш жылдан бері «Айқап» журналы шығып тұр, бір жылға жақын «Қазақ» газетасы шығып тұр. Бұлардың екеуінің басындағы кісілер газета мен журанал ісіне оңашалап шықпай, басы басқа қызметке байлаулы күйінде іс жүргізіп отыр. Газетаға оңашаланып шығайын десе, салмақ газетаға түседі, оны көтеретін газетада салып отырған бұлардың сомалары жоқ. Байлар жомарттық қылмады деп қарап отыруға бола ма? Екінші жолмен іс жүргізуге ойлап тұрмыз. Қазақтың кесек сома шығарарлық байлары аз болғанымен аз сомасымен, адамгершілігімен серіктікке жарайтын азаматтары аз емес.

Жалпы алғанда Әлихан Бөкейхановтың «Қазақ» газетіндегі мақалалары екі жүзге жуық ең түйінді деген мәселелеріне тоқталған. XX ғасырдың басындағы қазақ елінің саяси әлеуметтік өмірінің ең түйінділеріне, қазақ шаруашылық жағдайына, жер мәселесіне, басқа елдермен қарым қатынасына оқу – ағарту, бала тәрбиесіне, әдебиет пен шежірге арналған мақалалары жарияланған. 1917 жылғы 21 қарашадағы санында Ә.Бөкейхановтың басшылығымен құрылған «Алаш» партиясы програмасының жобасы «Қазақ» газеті арқылы бізге жеткен құнды дерек екендігін мойындаймыз.

Ә.Бөкейхановтың «Қазақ» газетінде басылған сын мақалаларында мол тарихи – этнографиялық мәліметтер бар. Шәкәрім Құдайбердиевтің 1912 жылы жарық көрген кітабы, «Қалқаман – Мамыр» туралы сын мақаласы газеттің 1915 жылы 121 – санында жарияланған. Сондай - ақ Шәкәрім Құдайбердиевтің «Түрік, қырғыз, қазақ хәм хандар шежіресі» атты кітабына газеттің 1913 жылғы 12 – санында мақала арнайды. Бұл мақалада қазақ елінің тарихы, шыққан тегі туралы құнды деректер молшылық. 1914 жылы орынборда «Үміт» баспасынан жарық көрген «Қарақыпшақ Қобыланды батыр» кітабына сын мақаласын газеттің 1915 жылғы 126 – 129 сандарында жариялайды. Осы мақалада Ә.Бөкейханов Абай өлеңдеріне, Шәкәрім Құдайбердиевтің «Шежіресіне» Шоқан Уалихановтың ғылыми еңбектеріне сілтеме жасай отырып, жырдың көркемдігі туралы, тарихы туралы көптеген құнды мәліметтер келтіреді [6,93].

Қорыта келгенде «Қазақ» газеті осынау аз ғұмырының ішінде барша қазақ зиялыларын ортақ мақсат жолында топтастыра алды және ұлттық – демократиялық «Алаш» партиясының ұйымдасуына ұйтқы болған да осы газет. Бірақ іс жүзінде мүлде басқа принципті басшылыққа алған Кеңес өкіметінің қаһарына қарсы тұру мүмкін болмай қалды. Алайда қиын қыстау заманда «Қазақ» газеті өз міндетін атқарды. Және де орта және жоғарғы білімді қазақ зиялыларының басым көпшілігі «Қазаққа» ерді, Ә.Бөкейханов «Қазақтың» басты жетекшісі болып өз нәтижесінде жүргізе алды. Қазақ газетінде қалыптасқан ағартушылықпен бірге қазақ ұлтшылдығы да өмірге келді. Аталған қазақ ұлтшылдығының қалыптасуы да - XX ғасырдың басында қазақ ұлтының дұрыс даму жолында түскендігінің көрінісі.

1. Сухамбердина Ү. Қазақ халқының атамұралары. - Алматы, 1999. 28 – 46 бб.

2. Аққұлұлы С. Ә.Бөкейхан шығарған «Омичъ» газеті табылды.

3. «Қазақ» газеті. 1913 жылы ақпан – 1918 қыркүйек. Барлығы 265 саны басылған. Сонымен қоса мақалада айтылған Ә.Бөкейханов жарияланған барлық басылымдарда бүркеншік есімдермен жазылған.

4. «Қазақ» газеті. Құрастырушылар: Ү.Сухамбердина, С.Дәуітов, Қ.Сахов. - Алматы, 1998.

5. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Бірінші том. -Алматы, 2008. 181 б.

6. Сухамбердина Ү. Қазақ халқының атамұралары. -Алматы, 1999. 93 – 247 бб.